

- дакладнасць, паслядоўнасць выкладання матэрыялу;
- уменне дакладваць не чытаючы;
- уменне карыстацца дэманстрацыйным матэрыялам;
- адказы на пытанні;
- паўната прадстаўлення і якасць афармлення матэрыялаў.
- прымяненне інавацыйных метадаў працы ў дакладзе (прэзентацыі з выкарыстаннем мультымедычных сродкаў, раздатачнага матэрыялу і інш.).

Пры падвядзенні канчатковых вынікаў і вызначэнні пераможцаў улічваецца таксама афармленне дакладаў. Пераможцы ўзнагароджваюцца дыпламамі I, II і III ступені, сувенірамі. Акрамя таго, такое важнае для студэнтаў мерапрыемства абавязкова асвятляецца ў акадэмічнай газеце “Советский студент”.

Студэнцкія навуковыя канферэнцыі па беларускай мове выклікаюць цікавасць у студэнтаў, дапамагаюць ім атрымаць навыкі даследчай працы і маюць вялікае выхавальнае значэнне.

С.В. Мартынкевіч (Віцебск)

МАЎЛЕНЧАЯ ТЭОРЫЯ Ў СІСТЭМЕ ФАРМІРАВАННЯ КАМУНІКАТЫўНАЙ КАМПЕТЭНЦЫЎ ВУЧНЯЎ

Найважнейшай задачай лінгвістычнай адукацыі на сучасным этапе з’яўляецца фарміраванне камунікатыўнай кампетэнцыі вучня. Дасканалае маўленне, уменне хутка адаптавацца ў разнастайных сацыяльных сітуацыях і самастойна вырашаць нестандартныя задачы ў працэсе камунікацыі дазваляць у поўнай меры рэалізаваць сябе ў далейшым самастойным жыцці.

Пры вывучэнні беларускай мовы аснову для фарміравання камунікатыўнай кампетэнцыі стварае моўны і маўленчы змест у іх арганічнай сувязі.

Асноўныя паняцці маўленчай тэорыі вызначаны вучэбнай праграмай – *сітуацыя маўлення, тэкст, функцыянальна-сэнсавыя тыпы маўлення, стылі, жанры маўлення, дыялагічная і маналагічная формы маўлення*. Засваенне гэтага матэрыялу павінна быць накіравана на ўсведамленне спосабаў дзейнасці, што паспрыяе пераносу ўменняў і навыкаў на працэс стварэння выказвання.

Пры падачы тэарэтычных звестак у адпаведнасці з патрабаваннямі камунікатыўна-дзейнаснага падыходу неабходна кіравацца тым, што тэкст – гэта прадукт маўлення і яго катэгорыі немагчыма разглядаць адасоблена ад дзейнасці тых, хто стварае і ўспрымае выказванне. З гэтага вынікае, што ўсе маўленчыя звесткі павінны за свойвацца на аснове паняцця *сітуацыя маўлення*.

Трэба адзначыць, што вучэбная праграма не падае ў дастатковай меры спецыяльных звестак пра сітуацыю як “сукупнасць умоў, маўленчых і немаўленчых, неабходных і дастатковых для таго, каб выканаць маўленчае дзеянне па вызначаным плане” [4, с. 155]. Таму ў большасці выпадкаў вучні ствараюць выказванні безадносна да таго, што стала намерам, дзе і да каго яны адрасуюцца. Разам з тым, на думку Т.С. Болгавай, “...разгорнутая арыенціроўка ў маўленчай сітуацыі з’яўляецца неабходнай умовай і перадумовай спараджэння і ўспрымання маўлення” [1, с. 61].

Камунікатыўна-мэтазгоднае маўлення будзецца на аснове ўменняў “выбіраць ... тую канструкцыю, якая па адценнях значэнняў і спосабу іх выражэння найбольш дарэчная ў дадзенай сітуацыі (найбольш адпавядае задачы і ўмовам сітуацыі суразмоўніцтва)” [3, с.48]. Таму разгляд *сітуацыі маўлення* павінен пачынацца з характарыстыкі яе складнікаў – месца і ўмоў (афіцыйныя, неафіцыйныя), адрасата (адзін, некалькі чалавек), мэты і тэмы (прадмета) маўлення, устанаўлення суадносін камунікатыўнага

намеру (інтэнцыі) з тэмай ці асноўнай думкай выказвання. На аснове гэтых ведаў удасканалваецца ўменне аднаўляць маўленчую сітуацыю, апісваць папярэднія падзеі, вызначаць адпаведнасць моўных сродкаў абставінам і адрасату.

На наступных этапах навучання стварэнне ўласнага тэксту павінна адбывацца не толькі з улікам яго сэнсу, але і функцыі, логіка-структурнай арганізацыі, прыналежнасці да пэўнага тыпу маўлення.

Вывучэнне **функцыянальна-сэнсавых тыпаў маўлення** грунтуецца на разуменні характару развіцця думкі ў тэксце.

Апавяданне паслядоўна падае дзеянні ці падзеі, якія разгортваюцца ў часе. На аснове **ведаў** пра кампазіцыю апавядання засвойваюцца спосабы выражэння вядомай і новай інфармацыі, прыёмы перадачы паслядоўнасці падзей, сродкі выражэння адносінаў аўтара да выказвання. Пры гэтым фарміруюцца наступныя **ўменні і навыкі**:

- *асэнсоўваць маўленчую сітуацыю і камунікатыўную накіраванасць апавядання;*
- *дакладна вызначаць тэму апавядання;*
- *апісваць пачатак падзей, перадаваць вядомую інфармацыю;*
- *вызначаць матывацыю ўчынкаў, логіку ў развіцці дзеянняў;*
- *выбіраць найбольш значную інфармацыю, неабходную для раскрыцця тэмы;*
- *выкарыстоўваць адпаведныя лексіка-граматычныя сродкі для перадачы развіцця падзей і выражэння новай інфармацыі (словазлучэнні з мэтай больш дакладнай намінацыі, дзеясловы ў розных часавых формах, агульныя і ўласныя назоўнікі, назоўнікі са значэннем дзеяння, асабовыя займеннікі, займеннікі і прыслоўі са значэннем часу, фразеалагізмы для характарыстыкі інтэнсіўнасці дзеяння; простыя сказы з радамі аднародных членаў, складаныя сказы);*
- *карыстацца ланцужковай сувяззю сказаў у тэксце;*
- *выказваць свае ўражання.*

Такім чынам, веды пра асаблівасці тыпу апавядання і яго кампазіцыю засвойваюцца на аснове спецыяльна арганізаванай падачы тэарэтычнага матэрыялу, а пералічаныя ўменні і навыкі фарміруюцца ў працэсе аналізу і стварэння апавядальных тэкстаў пры сістэмным вывучэнні лінгвістычных тэм у адпаведнасці з вучэбнай праграмай.

Апісанне падае прадметы, з’явы, працэсы праз раскрыццё характэрных рыс. М.Я. Цікоцкі адзначае, што “пры дапамозе апісанняў даецца дэталёвая характарыстыка стану рэчаіснасці з падрабязным пералічэннем шэрагу адначасова існуючых аб’ектаў і іх прымет” [5, с. 42]. Новай інфармацыяй у такім выпадку з’яўляецца пералік нязменных прымет, якія можна назіраць у пэўны момант.

Засваенне тэарэтычных звестак пра асаблівасці тэкстаў гэтага тыпу варта матываваць тым, што ў шматлікіх камунікатыўных сітуацыях рэальнага жыцця ўзнікае неабходнасць параўноўваць прадметы адзін з другім, выяўляць іх адрозненні, даваць суразмоўцу інфармацыю аб прадмеце, якога ён не бачыць у дадзены момант. Дакладнасць зместу маўлення будзе залежаць ад здольнасці апісваць рэаліі жыцця ў адпаведнасці з мэтай камунікацыі. Таму ў працэсе вывучэння матэрыялу павінна адбывацца фарміраванне наступных **ўменняў і навыкаў**:

- *асэнсоўваць сітуацыю маўлення і ўсведамляць камунікатыўную задачу апісання;*
- *назіраць і выяўляць найбольш істотныя прыметы прадмета апісання, адрозніваць іх ад другасных;*
- *характарызаваць прадметы і з’явы па адной ці некалькіх прыметах, ужываючы прыметнікі, прыслоўі са значэннем прыметы, сказы з аднароднымі членамі, параўнальныя звароты;*
- *адрозніваць мастацкае і навуковае апісанні;*

- у навуковым апісанні дакладна падаваць галоўныя прыметы ў строгай лагічнай паслядоўнасці;
- у мастацкім апісанні даваць вобразную характарыстыку прадметам з дапамогай параўнанняў, метафар, эпітэтаў, слоў з ацэначнымі суфіксамі, фразеалагізмаў;
- выражаць суб'ектыўную ацэнку.

Разам з гэтым у вучняў развіваюцца назіральнасць, эмацыянальная сфера, здольнасць бачыць найбольш істотнае, сістэматызаваць прыметы, што немалаважна для агульнага развіцця асобы.

Разважанне “прызначана для тлумачэння пэўнага паняцця або з’явы, для доказу або абвяржэння пэўнай думкі” [5, с. 56].

Працэс стварэння выказвання тыпу разважання ў лінгвадыдактыцы разглядаецца як найбольш складаны ў параўнанні з іншымі, бо для гэтага “патрэбна наяўнасць пэўнага аб’ёму ведаў па тэме выказвання, уменне ўсталёўваць прычынна-выніковыя сувязі і адносіны паміж з’явамі і дзеяннямі, уменне абагульняць факты і на іх аснове рабіць вывады” [6, с. 129]. Тым не менш у вучэбных сітуацыях гэта адзін з запатрабаваных тыпаў маўлення, бо пры вывучэнні лінгвістычных тэм, пасля чытання ілюстрацыйна-дыдактычных тэкстаў, вучні ў большасці выпадкаў даюць адказы на пастаўленыя пытанні ў форме разважання. У іншых жыццёвых сітуацыях нярэдка ўзнікае неабходнасць доказа на абгрунтаваць сваю думку, даказаць справядлівасць сваіх поглядаў, прывесці пераканальныя аргументы ў час спрэчкі.

У адпаведнасці з навучальнай праграмай вучні засвойваюць звесткі пра кампазіцыйныя асаблівасці разважання – тэзіс (галоўная думка выказвання), аргументы, прыклады, вывад. Пры гэтым увага акцэнтуюцца на доказнасці і паслядоўнасці выкладу, лагічнасці думак у выказванні.

Практычная маўленчая дзейнасць павінна арыентавацца на фарміраванне наступных **уменняў і навываў**:

- асэнсоўваць сітуацыю маўлення і ўсведамляць камунікатыўную мэту разважання;
- дакладна фармуляваць асноўную думку выказвання (тэзіс);
- падбіраць фактычны матэрыял у адпаведнасці з камунікатыўнай мэтазгоднасцю выказванняў-разважанняў;
- параўноўваць, абагульняць, сістэматызаваць матэрыял, неабходны для разгортвання думкі;
- вызначаць прычынна-выніковую сувязь з’яў і падзей, паслядоўна пераходзіць да доказаў;
- прыводзіць дакладныя прыклады, выкарыстоўваючы словы, якія выражаюць станоўчую ці адмоўную ацэнку пры аргументацыі;
- абгрунтоўваць свае меркаванні, рабіць вывады;
- падводзіць вынікі разважанняў;
- пазбягаць катэгарычнасці, выкарыстоўваючы пабочныя словы і выразы;
- захоўваць культуру маўленчых наводзін.

У працэсе навучання неабходна засяроджваць увагу на моўных сродках, пры дапамозе якіх выражаецца ўласнае стаўленне да праблемы (назоўнікі і прыметнікі з суфіксамі ацэнкі, якасныя прыметнікі і прыслоўі, часціцы, клічныя сказы), на спосабах і сродках сувязі паміж сказамаі і часткамі ў тэксце-разважанняі.

Пры навучанні беларускай мове ўлічваецца, што “ўменне спалучаць розныя тыпы, уводзіць фрагменты іншых тыпаў у асноўны з’яўляецца неабходным для развіцця звязнага маўлення вучняў” [2, с. 11]. На нашу думку, такое ўменне запатрабавана не

толькі пры стварэнні маналагічнага (звязнага) выказвання, але і ў дыялагічным маўленні. Рэальнае маўленне ў разнастайных сітуацыях моўных зносін – гэта часцей за ўсё спалучэнне частак выказванняў розных функцыянальна-сэнсавых тыпаў. Таму ў працэсе фарміравання камунікатыўнай кампетэнцыі неабходна весці аналітычную працу з тэкстамі змешанага тыпу, разглядаць сітуацыі маўлення, якія абгрунтоўваюць мэтазгоднасць іх спалучэння, што ў далейшым дазволіць дакладна прагназаваць структуру ўласнага тэксту.

Абагульняючы сказанае, адзначым, што пры вывучэнні функцыянальна-сэнсавых тыпаў маўлення вельмі важна паказаць магчымасць функцыянавання беларускай мовы ў розных сферах і сітуацыях моўных зносін – у паўсядзённым жыцці, навуцы, справаводстве, мастацтве і інш. Вучні павінны ўразумець, што беларуская мова – гэта не толькі мова асобных вучэбных прадметаў і мастацкай літаратуры, а мова, якая можа выконваць разнастайныя функцыі – суразмоўніцтва, паведамлення, уздзеяння – і забяспечваць усе сферы жыцця чалавека. Толькі свядомае стаўленне да роднай мовы дапаможа зрабіць яе сродкам зносін.

Літаратура

1. Болгова, Т.С. Речевая ситуация в системе работы по развитию устной монологической речи школьников / Т.С. Болгова // Совершенствование обучения русскому языку / Сост. А.Ю. Купалова. – М.: Просвещение, 1981. – С.60 – 67.
2. Валочка, Г.М. Лінгваметадычная сістэма развіцця звязнага маўлення школьнікаў пры навучанні беларускай мове: Аўтарэф. дыс. ... докт. пед. навук / Г.М. Валочка. – Мн., 2008. – 48 с.
3. Купалова, А.Ю. Практическая методика русского языка. 8 кл.: Книга для учителя / А.Ю. Купалова, В.В. Никаноров. – М.: Просвещение, 1992. – 192 с.
4. Леонтьев, А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1969. – 241 с.
5. Практическая методика обучения русскому языку в средних и старших классах / Е.А. Быстрова, К.З. Закирьянов, Н.Д. Литвинова [и др.]; под ред. Е.А. Быстровой – Л.: Просвещение, 1988. – 271 с.
6. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка тэксту / М.Я. Цікоцкі. – Мн.: Бел. навука, 2002. – 223 с.

Т.Р. Рамза (Мінск)

ВУЧЭБНЫ ДАПАМОЖНІК ПА ГУТАРКОВЫМ МАЎЛЕННІ ДЛЯ ЗАМЕЖНЫХ НАВУЧЭНЦАЎ

1. Цікаваць іншаземных грамадзян да Беларусі, і ў тым ліку да вывучэння беларускай мовы, з кожным годам узрастае. Гэта можна канстатаваць не толькі па колькасці студэнтаў, якія выказваюць жаданне хаця б у мінімальнай ступені спасцігнуць беларускую мову, але і па тым, што ў замежжы адкрываюцца цэнтры беларускай мовы і выкладаецца курс беларускай мовы і літаратуры.

2. Новы дапаможнік у адпаведнасці з новай рэдакцыяй Правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі (2008): Рамза Т.Р. “Беларуская мова? З задавальненнем! Для замежных навучэнцаў” / Т.Р. Рамза. – Мінск: Выш. шк., 2010. – 310 с. + 1 электрон. апт. дыск : гук.

2.1. Прынцыпы ўкладання. Грунтам асноўнаму вучэбнаму курсу (18 тэм) стаў шэраг прынцыпаў: сітуацыйна-тэматычная падача матэрыялу (лексіка, дыялогі, практыкаванні, тэксты), канцэнтрычнае размяшчэнне матэрыялу (вяртанне да пройдзенага на шэрагу наступных заняткаў), функцыянальны падыход у яго адборы і падачы (марфалогія і сінтаксіс у табліцах), рацыянальны ўлік роднай мовы навучэнцаў (спецыфіка дзеяслоўнага кіравання, лексічная і граматычная спалучальнасць арыентаваны перадусім на нямецкамоўных студэнтаў), краіназнаўчы аспект прапанаванага для навучання матэрыялу.

2.2. Праграма. Курс ахоплівае 120-130 вучэбных гадзін; разлічаны як на пачат-